

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528) www.economy.nayka.com.ua | № 11, 2018 | 30.11.2018 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2018.11.90](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2018.11.90)

УДК 338.2:347.77

*О. І. Олійничук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань,
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль*

ІННОВАЦІЙНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА КОМПОНЕНТА СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

*О. І. Oliynychuk
PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Security and Financial
Investigations, Ternopil National Economic University, Ternopil*

INNOVATIVE AND INTELLECTUAL COMPONENT OF THE STATE ECONOMIC SECURITY SYSTEM IN THE CONTEXT OF EUROPEAN EXPERIENCE

У статті висвітлено результати оцінки кількісних і якісних показників фінансового забезпечення наукових досліджень і розробок. Здійснено порівняння часток витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП України та країн ЄС. Виконано компаративний аналіз змісту стратегій «Європа 2020» та «Україна-2020» в частині розвитку науки, технологій та інновацій. Відображено розподіл загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок за джерелами фінансування. Аргументовано наявність дисбалансів між державним фінансуванням наукових розробок і досліджень та комерціалізацією відповідних об'єктів інтелектуальної власності. Обґрунтовано зв'язок активності в інноваційно-інтелектуальній сфері держави з рівнем її економічної безпеки. Сформульовано авторські висновки та пропозиції щодо покращення параметрів інноваційно-інтелектуальної компоненти системи економічної безпеки України з урахуванням європейського досвіду.

Modern business conditions determine the criteria for success in competitive competitions, in which the participant's position does not depend on the quality and quantity of its natural and (or) material and technical resources, but on the availability of progressive ideas, innovations, rights to intellectual property objects. The results of evaluation of quantitative and qualitative indicators of financial support for scientific research and development are highlighted in the article. The negative tendency to decrease the research and development expenditure (% of GDP) in Ukraine during 2010-2017 is demonstrated. The comparison of shares of research and development expenditure (% of GDP) of Ukraine and EU countries is carried out. The comparative analysis of the contents of the "Europe 2020" and "Ukraine 2020" strategies in terms of science, technology and innovation is carried out. The distribution of total expenditures for research and development according to sources of financing is described. It is argued there are imbalances between state financing of scientific research and commercialization of relevant intellectual property objects. The link between activity in the innovation and intellectual sphere of the state and the level of its economic security is substantiated. It is noted the level of

commercialization of intellectual property objects, which are the results of innovation and intellectual activity, is insufficient. The features of the acquisition of intellectual property rights by the state and disposal of them are considered. It is emphasized the decrease of innovation activity, scientific and technical, technological potential, and the reduction of research in strategically important directions of innovation development are threats to economic security of the state and reasons of deterioration of its position according to many indicators in world rankings. It is noted the financing of scientific and technical developments, which are applied, increases the level of innovation as a separate economic entity, and the state as a whole. The author's conclusions and suggestions on the improvement of the parameters of the innovation and intellectual component of economic security system of Ukraine are formulated taking into account the European experience.

Ключові слова: *інноваційна діяльність; інтелектуальна власність; наукові розробки і дослідження; інноваційно-інтелектуальна сфера; економічна безпека держави.*

Keywords: *innovation activity; intellectual property; scientific developments and research; innovation and intellectual sphere; economic security of the state.*

Постановка проблеми. В епоху постіндустріалізму суттєво загострюється конкурентна боротьба між суб'єктами глобальної економіки – наддержавними економіко-політичними утвореннями, окремими державами, транснаціональними та національними компаніями. Сучасні умови господарювання визначають критерії успіху в конкурентних змаганнях, у яких ключове значення має позиція учасника, що залежить не від якості та кількості його природних та (або) матеріально-технічних ресурсів, а наявності прогресивних ідей, інноваційних розробок, прав на об'єкти інтелектуальної власності. Таким чином, актуалізуються дослідження сучасних трендів в інноваційно-інтелектуальній сфері, яка безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти інноваційно-інтелектуальної сфери економічної безпеки держави висвітлені у наукових працях останніх років. Так, Ю.М. Неговська розглянула підходи щодо розвитку інноваційно-інтелектуального потенціалу країни в розрізі національної економіки [6]. У статті Ю.Є. Якубівської обґрунтовано наявність диспропорцій, що виникають в контексті стимулювання інноваційної діяльності в Україні, розвитку високотехнологічного сектору, трансферу технологій та промислової власності [9]. Н.Б. Москалюк детально проаналізувала законодавство України, в якому регламентуються питання розподілу майнових прав інтелектуальної власності на результати досліджень, що проводилися за рахунок коштів державного бюджету [5]. Застосування інтелектуального капіталу в системі реалізації інноваційних проектів у своїй науковій доповіді висвітлив А.П. Колесніков [4]. Водночас проблематика інноваційної діяльності, її результативності, комерціалізації генерованих об'єктів інтелектуальної власності не втрачає своєї актуальності, особливо в умовах прискорення темпів інноваційних розробок, що демонструють успішні країни світу.

Метою даної статті є висвітлення результатів аналітичного огляду кількісних і якісних показників фінансового забезпечення наукових досліджень і розробок та комерціалізації відповідних об'єктів інтелектуальної власності, обґрунтування зв'язку активності в інноваційно-інтелектуальній сфері держави з рівнем її економічної безпеки, формулювання пропозицій щодо покращення параметрів інноваційно-інтелектуальної компоненти системи економічної безпеки України з урахуванням європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпірично доведеним є факт, що фінансування державою наукових розробок – це не «проїдання» коштів, а інвестиції у її майбутнє та створення міцного фундаменту для подальшого економічного розвитку. Таким шляхом свого часу пішов ряд високорозвинутих країн, зокрема Німеччина, яка, будучи розгромленою, зруйнованою, приниженою після закінчення Другої світової війни, зуміла вже через кілька десятиліть стати лідером за багатьма показниками економічного і технічного прогресу завдяки реалізації стратегічного курсу на розроблення інновацій та формування інтелектуального капіталу. Інноваційно-інтелектуальний вектор державної політики дозволив Німеччині закріпити за собою статус країни з високим рівнем економічної безпеки як в цілому, так і за її окремими складовими.

Фокусуєчись на ситуації в інноваційно-інтелектуальній сфері у вітчизняному просторі, варто оцінити відповідні кількісні та якісні показники фінансового забезпечення наукових досліджень і розробок (НДР). За даними Державної служби статистики (Держстату) України у 2017 р. загальний обсяг витрат на виконання НДР власними силами організацій становив 13379,3 млн. грн. (у 2016р. – 11530,7 млн. грн.), з якого 53,5% – витрати на оплату праці (у 2016р. – 49,9%). Частка фінансування витрат на виконання НДР за рахунок державного бюджету становила 35,4% (у 2016 р. – 32,1%) [3].

Якісним показником, що свідчить про рівень інноваційності економіки, є питома вага загального обсягу витрат на здійснення наукових досліджень і розробок у ВВП країни. Так, за даними Держстату України у 2017 р. цей показник становив – 0,45%, у тому числі за рахунок коштів державного бюджету – 0,16%. Динаміку витрат на виконання НДР у ВВП відображено на рис. 1.

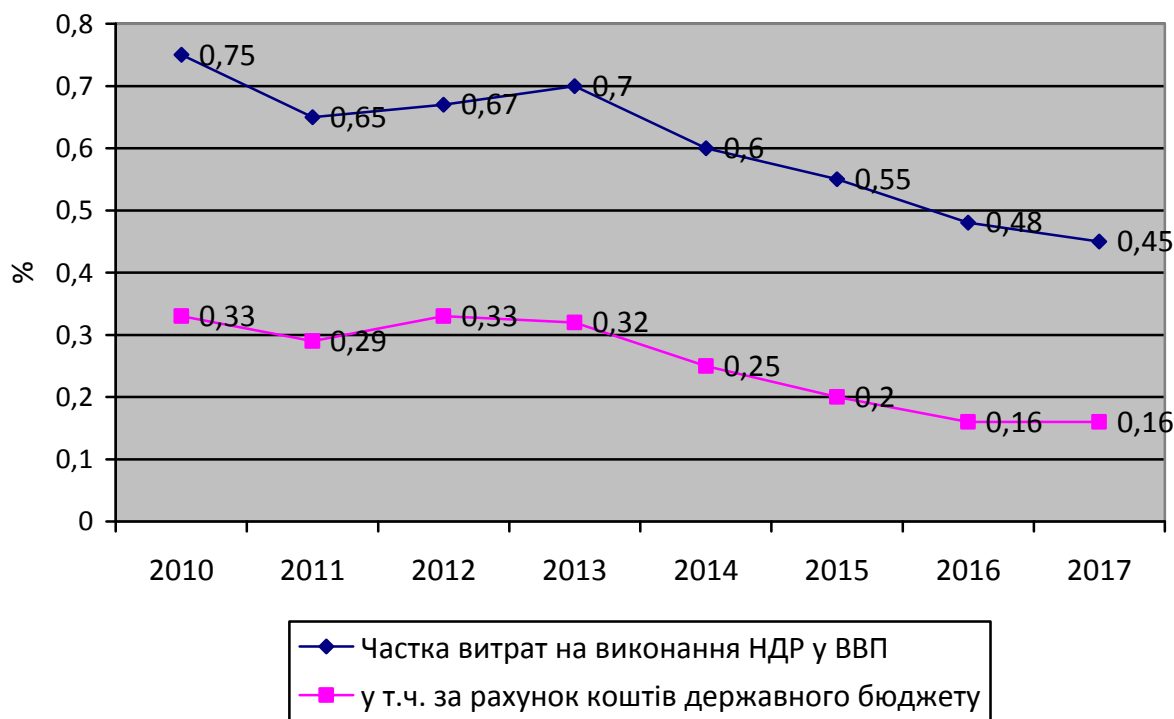
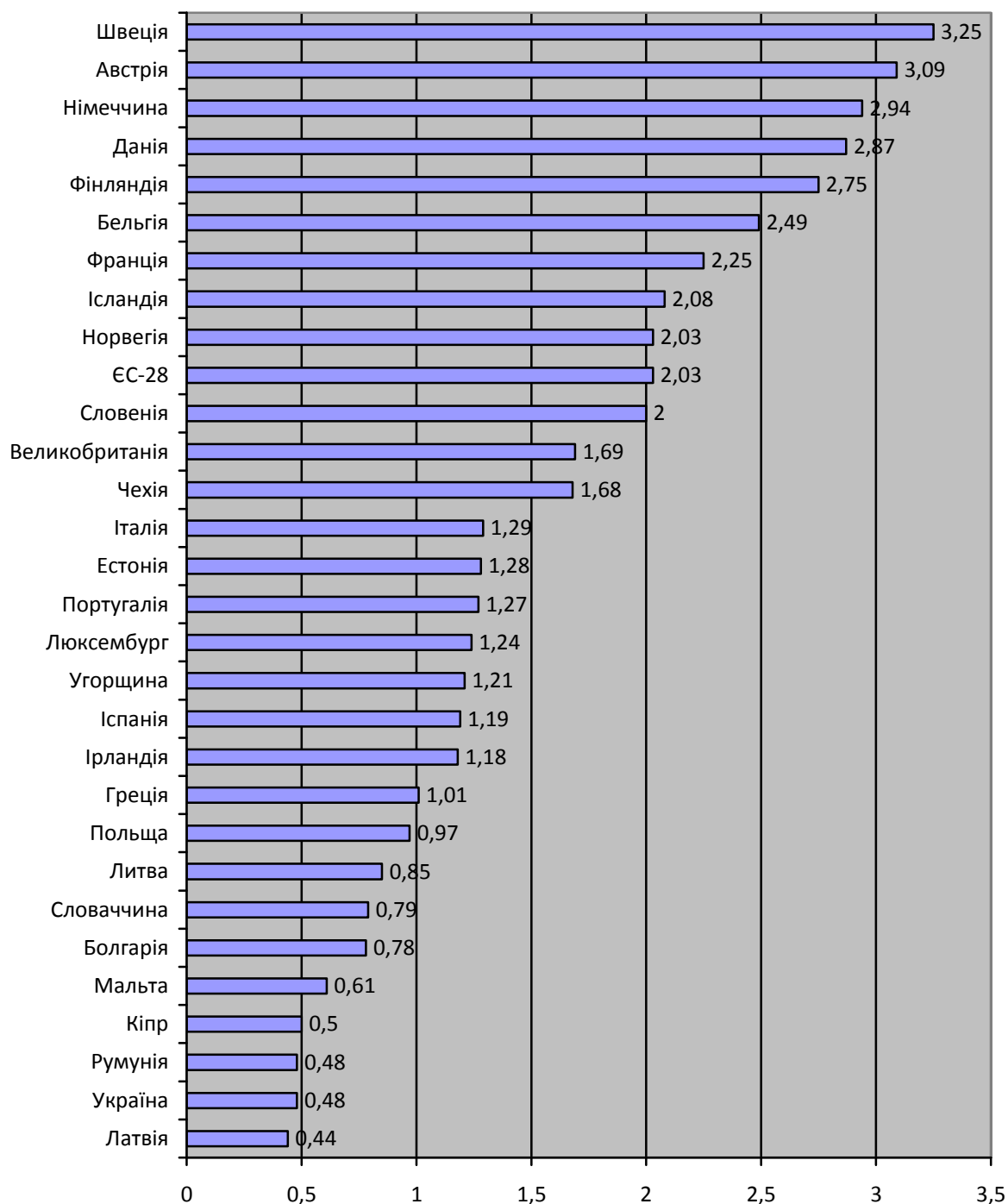

Рис. 1. Частка витрат на виконання НДР у ВВП

(складено на основі [3])

Отже, на рис. 1 наочно спостерігається негативна тенденція скорочення частки витрат на виконання НДР у ВВП України протягом 2010-2017 рр. У порівнянні з аналогічними даними країн ЄС, де наука, технології та інновації визнані важливими чинниками зростання відповідно до стратегії «Європа 2020», вітчизняний показник є критично низьким, про що свідчать дані рис. 2.

Р

ис. 2. Частка витрат на виконання НДР у ВВП країн ЄС та України у 2016 р., %
(складено на основі [3; 11])

Таким чином, за даними Євростату за 2016 р., частка обсягу витрат на НДР у ВВП країн ЄС-28 у середньому становила 2,03%. Більшою за середню частку витрат на дослідження та розробки була у Швеції – 3,25%, Австрії – 3,09%, Німеччині – 2,94%, Данії – 2,87%, Фінляндії – 2,75%, Бельгії – 2,49%, Франції – 2,25%. За даним показником 2016 року Україна займала аутсайдерську позицію разом із Латвією та Румунією. Водночас варто відзначити, що, враховуючи дані Всесвітнього банку про обсяг ВВП [1], вітчизняний показник в абсолютному вираженні (при ВВП у 2016 р. – 93,27 млрд. дол.) є кращим, ніж аналогічний показник Латвії (при ВВП у 2016 р. – 30,26 млрд. дол.) та гіршим, ніж Румунії (при ВВП у 2016 р. – 187,8 млрд. дол.).

Здійснюючи порівняльний аналіз змісту Стратегії зростання «Європа 2020» [10] та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [7], можна відзначити кардинально різні підходи щодо заявлених цілей у сфері науки, техніки та інновацій. Так, у стратегії «Європа 2020» викладено бачення соціальної ринкової економіки Європи у XXI столітті та, зокрема, поставлено за мету досягнення 3% інтенсивності досліджень і

розробок як однієї з п'яти основних цілей, які ЄС має досягнути до 2020 року [10], тобто частка витрат на виконання НДР у ВВП країн ЄС із середнього показника 2,03% у 2016 році має сягнути рівня 3% за підсумками 2020 року. Таким чином, у стратегії «Європа 2020» поставлено конкретну ціль, досягнення якої можна оцінити через економічно обґрунтований індикатор. В той же час у стратегічних орієнтирах України, висвітлених в аналогічному документі, цілі в інноваційно-інтелектуальній сфері є нечіткими та безіндикативними. Так, у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» галузі науки, досліджень та інновацій розподілені за вектором безпеки (реформа захисту інтелектуальної власності) та вектором гордості (програма розвитку інновацій, реформа державної політики у сфері науки та досліджень) без вказання очікуваних результатів у переліку стратегічних індикаторів реалізації даної Стратегії.

Очевидним є твердження, що поступ інноваційної економіки країни безпосередньо залежить від активності окремих суб'єктів господарювання в сфері інновацій. За даними Держстату упродовж 2017 р. наукові дослідження і розробки (НДР) в Україні виконували 963 організації, 45,8% з яких відносилися до державного сектору економіки, 39,0% – підприємницького, 15,2% – вищої освіти. При цьому загальний обсяг витрат на виконання НДР власними силами організацій становив 13379,3 млн. грн., у тому числі витрати на оплату праці – 7152,9 млн. грн., інші поточні витрати – 5444,6 млн. грн., капітальні витрати – 781,8 млн. грн., з них витрати на придбання устаткування – 659,1 млн. грн. [3].

На рис. 3 продемонстровано розподіл загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок за джерелами фінансування.

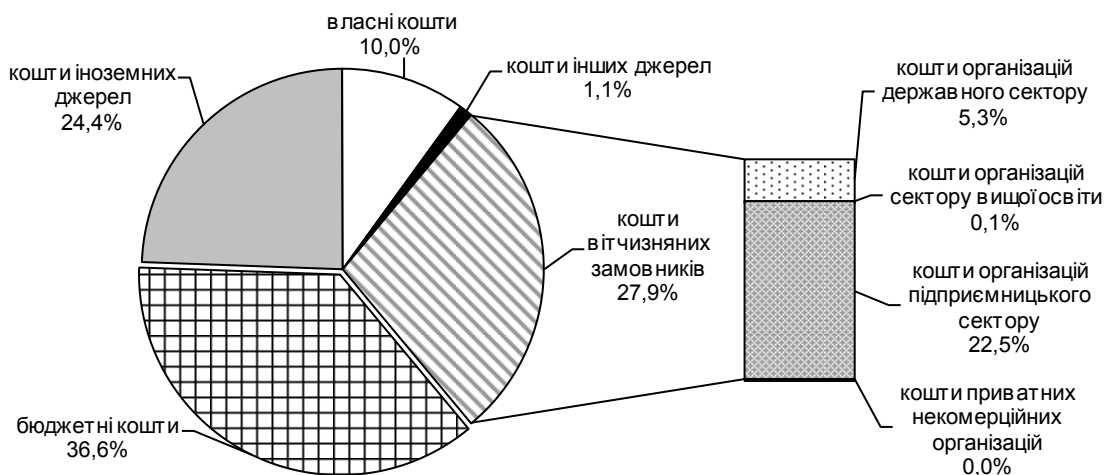

Рис. 3. Розподіл загального обсягу витрат на виконання наукових досліджень і розробок за джерелами фінансування у 2017 р. [3]

Отже, як видно з рис. 3, виконання наукових досліджень і розробок у 2017 р. найбільшою мірою забезпечували бюджетні кошти. Однак постає питання про ефективність їхнього використання, що проявляється через процеси комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, профінансованої державою. Певним індикатором комерціалізації об'єкта інтелектуальної власності (зокрема винаходу чи корисної моделі) є підтримання чинності охоронних документів. Як стверджує у своїй доповіді М.І. Тігарчук (заступник Міністра економічного розвитку і торгівлі України), результати дослідження статистичних даних з підтримання чинності охоронних документів за період 2005-2017 рр., проведеного в рамках інвентаризації та оцінки об'єктів права інтелектуальної власності підприємств (установ, організацій), які створено за державні кошти, свідчать, що:

1) заклади освіти підтримують в силі свої патенти на винаходи всього до 4 років (практично увесь цей час триває експертиза), патенти на корисні моделі до 3-х, після чого підтримання чинності охоронних документів різко знижується. Це дає підстави вважати, що винаходи і корисні моделі, запатентовані закладами освіти, не впроваджуються у реальне виробництво;

2) у науковій галузі ситуація більш втішна – патенти на винаходи в силі підтримуються науковими установами до 8 років, на корисні моделі – 2-3 роки, після чого підтримання чинності повільно знижується. Як висновок, можна вважати, що НДІ та академічні інститути все ж мають матеріально-технічну базу для впровадження своїх розробок;

3) що стосується галузі промисловості, то тут ситуація значно краща – підприємства підтримують у силі свої патенти протягом усього строку їхньої чинності – на винаходи 18-20 років, на корисні моделі – до 10 років. Хоча кількість запатентованих державними підприємствами винаходів і корисних моделей є незрівнянно малою, порівняно із закладами освіти і науки [8].

Отже, можна стверджувати про суттєву «номінальність» значної кількості винаходів закладів освіти і науки та «реальність» незрівнянно малої кількості винаходів і корисних моделей державних підприємств,

що свідчить про наявність негативних тенденцій в інноваційно-інтелектуальній сфері та, відповідно, є загрозою економічній безпеці України.

Проаналізувавши особливості набуття майнових прав інтелектуальної власності державою та розпорядження ними, Н.Б. Москалюк стверджує про відхід законодавця від наділення держави правами на результати досліджень, створених за кошти державного бюджету, і наділення такими правами виконавців за відповідними договорами. Виключення становлять результати, що відносяться до державної таємниці. На думку вченої, позитивним при цьому є те, що за власником майнових прав закріплюється обов'язок вчиняти дії з набуття та охорони прав на технології та/або її складові, отримувати охоронні документи на об'єкти права інтелектуальної власності – складові технології, а також виплачувати винагороду авторам технологій та/або об'єктів права інтелектуальної власності після їх трансферу та укладати договори про передачу технологій. Проте, за слушним твердженням Н.Б.Москалюк, для ефективного використання коштів державного бюджету недостатньо отримати результат інтелектуальної діяльності та, навіть, набути на нього права, – потрібно його комерціалізувати, а також повідомити громадськість про його існування [5, с. 46]. Відповідно, логічним є висновок про доцільність і нагальність змін у чинному законодавстві, що регулює питання розподілу майнових прав інтелектуальної власності на результати досліджень, які проводилися за рахунок коштів державного бюджету.

Цілепокладанням бюджетного фінансування наукових досліджень і розробок у тих чи інших сферах, безумовно, є досягнення безпечних параметрів економіки в довгостроковій та середньостроковій перспективі. Такі видатки бюджету не дають миттєвих результатів для покращення індикаторів економічної безпеки держави, однак вони є невід'ємним елементом системи заходів у напрямі її зміцнення. Водночас зниження інноваційної активності, науково-технічного і технологічного потенціалу, скорочення досліджень за стратегічно важливими напрямками інноваційного розвитку становлять загрози економічній безпеці держави та погіршують її становище за багатьма показниками у світових рейтингах. Інтелектуальний капітал держави, елементом якого об'єкти права інтелектуальної власності (результати інтелектуальної діяльності людини – комп'ютерні програми, наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; компонування (топографії) інтегральних мікросхем; раціоналізаторські пропозиції тощо), здатний забезпечити виведення економіки на якісно нові шаблі розвитку.

Варто наголосити, що без активного залучення приватного сектору в інноваційно-інтелектуальну сферу не вдасться досягнути реальних результатів. Фінансування науково-технічних розробок, які мають прикладний характер, дозволяє підвищити рівень інноваційності як окремого господарюючого суб'єкта, так і держави в цілому. Однак дані Держстату свідчать про невтішну ситуацію: у 2017 р. інноваційною діяльністю займалося тільки 16,2% із загальної кількості промислових підприємств із середньою кількістю працівників 50 осіб і більше. При цьому на інновації підприємства витратили 9,1 млрд. грн., у т.ч. на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 5,9 млрд. грн. (64,7% загального обсягу інноваційних витрат), на внутрішні та зовнішні науково-дослідні розробки – 2,2 млрд. грн. (23,8%), на придбання інших зовнішніх знань (придбання нових технологій) – 21,8 млн. грн. (0,2%). Основним джерелом фінансування інноваційних витрат залишаються власні кошти підприємств – 7704,1 млн. грн. Обсяг коштів вітчизняних та іноземних інвесторів становив 380,9 млн. грн., кредитів – 594,5 млн. грн., державного і місцевих бюджетів – 322,9 млн. грн. У 2017 р. інновації впроваджували 88,5% підприємств, які займалися інноваційною діяльністю, з них інноваційні види продукції – 53,3%, нові технологічні процеси – 67,9% [2].

Висновки. Отже, очевидними є суттєві недоліки у вітчизняній інноваційно-інтелектуальній сфері. При наявності значної кількості науково-дослідних інституцій, наукових установ, освітніх закладів і наукових працівників досягнути якісних результатів все ж не вдається. Також спостерігається недостатній рівень комерціалізації відповідних об'єктів інтелектуальної власності, які є результатами інноваційно-інтелектуальної діяльності. Причинами такого дисонансу можна визнати:

- 1) неефективність державної політики в інноваційно-інтелектуальній сфері;
- 2) послаблення взаємодії між елементами ланцюжка «освіта – наука – виробництво»;
- 3) недостатню активність приватного сектору в галузі інновацій та інтелектуальної власності.

Очевидною є неефективність механізму державного стимулювання, популяризації та інформаційного забезпечення інноваційної діяльності в Україні, тому слід змістити акценти із «споживацького» способу господарювання на «генеруючий» шляхом достатньої підтримки (в тому числі і фінансової) фундаментальних досліджень в університетах і державних лабораторіях, а також створення умов для активізації фінансування науково-технічних розробок приватним сектором, який зацікавлений здебільшого в їхньому прикладному характері, як це практикується в країнах ЄС. Такий підхід забезпечить найбільші успіхи на тих напрямках технічного прогресу, які пов'язані з виробництвом споживчих товарів масового попиту. Вважаємо, що в цілому він дозволить Україні модернізувати економіку, переоформувати її в інноваційно-інтелектуальну, тобто таку, що ґрунтується на знаннях, інноваціях, на позитивному ставленні до нових ідей, машин, систем і технологій, на готовності до їхньої практичної реалізації в різних сферах суспільного життя. Розроблення системи індикаторів інноваційно-інтелектуальної компоненти економічної безпеки держави є перспективами подальших наукових досліджень у даному напрямі.

